

Archon Fung i Erik Olin Wright

**DEEPENING DEMOCRACY**  
**Institutional Innovations in Empowered**  
**Participatory Governance**  
**The Real Utopias Project IV**

Verso, New York-London, 2003., 310 str.

**Valerio Baćak**

⇒ Prvo poglavlje knjige "Produbljivanje demokracije" prevedeno je i objavljeno uz ovaj prikaz kao dio temata o Projektu realnih utopija. Stoga ćemo se usredotočiti na ostatak knjige, koji je zapravo nastavak i daljnja eksplanacija uvodnog teksta A. Funga i E. O. Wrighta. Također ćemo veću pažnju posvetiti kritičkim komentarima koncepta opunomoćenog participativnog upravljanja (OPU) izloženima u knjizi, bez nepotrebnog ponavljanja onog što je već prikazano u uvodnom poglavlju.

Prvi slučaj eksperimenta u opunomoćenom participativnom upravljanju prikazan u knjizi odvija se u brazilskom gradu Porto Alegreu. Autor Gianpaolo Baiocchi u poglavlju naslovljenom "Participacija, aktivizam i politika: Eksperiment Porto Alegre", konzistentno i jasno iznosi osnovne značajke razvoja OPU-a u tom gradu dovodeći u vezu taj specifični razvoj s onim fundamentima OPU-a izloženima u teorijskom tekstu Funga i Wrighta. Potrebno je izdvojiti upravo te specifičnosti da vidimo kako zapravo strategija OPU-a funkcionira u stvarnosti. Radi se o projektu participativnog budžetiranja, odnosno stvaranja gradskog proračuna na osnovu opunomoćene kooperacije građana i vlasti. Baiocchi je, u kontekstu teorije deliberativne demokracije, pokušao ispitati tri bitna problema vezana uz teorijski model OPU-a: *problem nejednakosti, problem neujednačenog razvoja civilnog društva i problem političkih uvjeta.*

*Problem nejednakosti* zapravo se tiče razlika između sudionika u javnom procesu deliberacije koje tu deliberaciju mogu omesti. Za kritičare poput P. Bourdieua, deliberacija i participativna demokracija reproduciraju

klasne odnose dominacije i postojeće hijerarhije političke kompetencije koja postavlja "stručnjake" iznad ne-stručnjaka. On smatra da ne postoji mogućnost za ostvarenje "lingvističkog komunizma" (da je sposobnost govorenja jednako distribuirana svima) i uravnoteženog dijaloga. Međutim, nakon detaljnog empirijskog istraživanja koje je Baiocchi poduzeo da bi provjerio Bourdieuove postavke, zaključio je da nedovoljna reprezentiranost slabije obrazovanih ljudi nije značajna u tolikoj mjeri da predstavlja nepremostivu barijeru za pravičnu deliberaciju. Rezultati su također pokazali da participativno donošenje odluka ne odražava odnose dominacije što je očigledno iz činjenice da se regionalne potrebe stavljaju ispred broja ili tipa sudionika u deliberativnom procesu. Sudionici također imaju prilike proći kroz razne obuke koje ih pripremaju za uspješno sudjelovanje u političko-deliberativnim procesima, što ih čini kompetentim i sposobnim demokratskim građanima.

*Problem civilnog društva* odnosi se, pak, na brigu oko učinka kojeg će OPU imati na autonomno civilno društvo, odnosno hoće li institucije OPU-a isključiti postojeće organizacije civilnog društva u korištenju participativnog demokratskog prostora. Baiocchi tvrdi da se to nije i da se neće dogoditi. Sudeći po njegovom istraživanju, eksperiment u Porto Alegreu poslužio je kao "škola deliberativne demokracije", potaknuvši rapidni rast u broju novih građanskih udruženja širom cijelog grada, stvarajući veze solidarnosti aktivista i običnih građana koje se inicijalno uspostavljaju na deliberativnim sastancima za stvaranje proračuna i umanjujući opasnost da samo oni građani koji su formalno zastupljeni udrugama civilnog društva budu reprezentirani u političkoj areni.

Na koncu, *problem "politike"* odnosi se prije svega na pitanje mogu li eksperimenti poput ovog u Porto Alegreu uspjeti samo u određenom političkom kontekstu i koja institucionalna obilježja OPU-u mogu pomoći kada se nađe u neprijateljskom političkom

okruženju. Baiocchi ističe da uspjeh eksperimenta u Porto Alegreu proizlazi iz njegove sposobnosti da uveća legitimitet javnopolitičkih i državnih odluka do kojeg se došlo iznalažanjem uspješnih rješenja za kronične gradske probleme od strane javnih deliberativnih građanskih tijela. Ta su rješenja podržana od strane državnih institucija jer su bila uspješna i time su institucije OPU-a same stvorile uvjete vlastite reprodukcije. Također, transparentnost procesa i otvorenost prema participaciji građana učinila je OPU poželjnim oblikom upravljanja kako od strane političara tako i od strane građana. Naposljetku, uspjesi deliberativnih građanskih tijela PB-a doprinijeli su reizboru vladajućih političkih partija u državi.

Drugo poglavlje naslovljeno je "Demokracija i razvitak: Decentralizirano planiranje u Kerali", ekonomista Thomasa Isaaca i sociologa Patricka Hellera. Ono što je politička partija Lijevi Demokratski Front učinila odmah nakon povratka na vlast u Kerali bilo je ispunjenje svog predizbornog obećanja-pokretanje "Narodne kampanje za decentralizirano planiranje". Iako je kampanja tek u svojoj petoj godini, već je postigla značajne uspjehe u opunomoćenom participativnom upravljanju. Provedene su tri komponente demokratske decentralizacije: upravna decentralizacija (sve lokalne uprave dobile su nove funkcije i ovlasti za donošenje odluka), fiskalna decentralizacija (40 posto svih sredstava za razvoj alocirano je lokalnim samoupravnim tijelima) i decentralizacija političke moći (izabrani lokalni predstavnici dobili su veći politički autoritet za dizajniranje, financiranje i implementaciju različitih razvojnih programa). Od 1997. godine lokalne vlasti u Kerali (31 milijun stanovnika!) same su formulirale i implementirale vlastite razvojne planove koji su bili plod procesa opetovane deliberacije na više razina između izabranih lokalnih predstavnika, visoko pozicioniranih državnih službenika, stručnjaka i aktivista iz institucija civilnog društva te običnih građana. Autori u poglavlju detaljno raspravljaju institucionalni dizajn "Kampanje" i načine na koje je ona pokušala

"pomiriti demokratske ciljeve ekstenzivne participacije i učinkovite deliberacije s potrebom za tehničkom kompetencijom i međurazinskom koordinacijom u formulaciji i implementaciji razvojnih planova". Jedan od nedostataka cijelog projekta jest što nisu razvijeni mehanizmi za kontinuirano praćenje implementacije tih planova, tako da zapravo nema konkretnih informacija o tome koliko su ti planovi učinkoviti u praksi. Međutim, neki sekundarni podaci, poput broja novo izgrađenih stambenih objekata, sanitarnih čvorova i ulica govore nam da je napravljen značajan pomak u odnosu na godine prije "Kampanje". Također, oni su uspješni ako se uzme u obzir da je samo stvaranje mehanizama participacije javnosti i njihovo sustavno unapređenje veliki dobitak za državu iz razloga što stvara građane sposobne za uspješno sudjelovanje u demokratskim političkim procesima.

Ono što je najvažnije spomenuti o trećem poglavlju Archona Funga, ujedno i urednika zbornika, jest ideja *uračunljive autonomije* koju uvodi u raspravu o opunomoćenom participativnom upravljanju. Naime, Fung je nakon proučavanja reformi školskog i policijskog sustava u Chicagu započetih sredinom 1990., došao do zaključka da je upravo uračunljiva autonomija jedna od ključnih komponenti OPU-a. Te reforme učinile su upravljanje školstvom i policijskim radom u Chicagu najparticipativnijim i najdeliberativnijim javnim službama u Sjedinjenim Državama. Usredotočivši se na same građane i njihovu suradnju s državnim službenicima-u školama i policiji-reforme su znatno unaprijedile uspješnu izvedbu njihovog rada, uvodeći i opunomoćujući građane u procesima izravnog donošenja odluka..To upravljanje je *autonomno* utoliko što u čikaškim Lokalnim školskim savjetima (*Local School Council, LSC*) i na sastancima policajaca i građana, grupe građana, policajci, učitelji i ravnatelji imaju slobodne ruke da postavljaju i implementiraju, putem deliberativnih procesa, specifične ciljeve i sredstva za njihovo ostvarivanje (poput poboljšanja škola ili javne sigurnosti).

*Uračunljivo* je, pak, utoliko što su ta udruženja podređena mehanizmima koji ih kontroliraju da autonomija ne degenerira u raspuštenost i da bi se osiguralo da od provedene devolucije građani zaista imaju koristi. Radikalno devolucionarne mjere poduzete u čikaškim reformama utvrdile su tri središnja načela participativne lokalne autonomije. Prvo, reforme su stvorile priliku za obične građane da kontinuirano i izravno sudjeluju u mikro-upravljanju dvjema vrlo važnim institucijama urbanog života - školi i policiji- unapređujući znanje i informacije koje građani i policajci stječu jedni o drugima te omogućavajući građanima da nadziru i kontroliraju rad policije i škola. Drugo, participacija je pod tom devolucijom instituirala deliberativne procedure odlučivanja. I treće, te devolucije uspostavljaju element opunomoćenja: očekivanje da će participacija građana i deliberacija izravno utjecati na javne, državne akcije. Te tri vrste *participativne devolucije* jezgra su koncepta uračunljive autonomije.

Fung dobro upozorava na činjenicu da, s obzirom da participacija u tim lokalnim tijelima zahtijeva puno više vremena, znanja i energije od građana nego glasovanje, razine angažmana građana u tim tijelima mogu biti toliko niske da školski službenici i policajci na kraju sudjeluju u deliberaciji jedni s drugima, bez onih kojima zapravo trebaju služiti. Ta je briga posebno prisutna u siromašnijim četvrtima jer može doći do takozvane *sustavne ekskluzije*. Nakon što je ispitao taj problem, Fung je zaključio da postoje dva trenda u grupi građana koji sudjeluju u lokalnim deliberativnim tijelima. Iznenađujuće, građani iz siromašnijih četvrti sudjeluju u istoj mjeri ili čak i više od onih u bogatijima. Međutim, u svakom susjedstvu, bez obzira na ekonomsko stanje, u tim tijelima redovito više sudjeluju pojedinci koji su iznadprosječnog ekonomskog statusa (u odnosu na prosjek četvrti u kojoj žive) i bolje su obrazovani. Što se tiče strukture i kvalitete participacije, Fung ističe da, iako su ta lokalna tijela napravljena u najboljoj namjeri i dovoljno dobro organizirana, sudionici ipak

mogu postati žrtve patologija poput dominacije, korupcije i nekompetencije. Naime, procesi donošenja odluka mogu biti određeni dominacijom državnih službenika nad građanima, obrazovanijih i bogatijih nad siromašnima i manje obrazovnim i slično. Na kraju poglavlja, Fung zaključuje da je teško donositi neka konačna mišljenja o tim dvama eksperimentima jer su još uvijek jako mladi, međutim, zaključuje na osnovu podataka da je nakon devolucijske reforme, a posebice nakon amandmana dodanih zakonu o upravljanju školama donesenom 1995. učinkovitost škola porasla dok je broj nasilnih zločina neprekidno opadao od 1995.

Peto poglavlje koje se odnosi na planove za očuvanje prirodnih staništa ugroženih životinjskih vrsta (POS) napisao je Craig W. Thomas, politolog koji je od samog početka proučavao taj fenomen decentralizacije i devolucije na razini cijelih Sjedinjenih Država. Ono što u samom početku autor ističe jest da su ti poduhvati bili uspješni što se tiče opunomoćenja, ali ne i participacije. Zakon Sjedinjenih Država o ugroženim vrstama (*U.S. Endangered Species Act*, ESA) iznimno je strog i sve tužbe koje se dignu protiv onih koji ga narušavaju uglavnom završe s velikim posljedicama za tužene. On oblikuje urbani razvoj i ograničava ekonomsku upotrebu javnih i privatnih resursa. Participacija u POS-u je dobrovoljna, međutim s obzirom kako je zakon uređen, samim akterima ne pruža puno alternativa. Za više informacija o detaljima samih planova, Zakonu i njegovoj implementaciji najbolje se obratiti prevedenom poglavlju unutar ovog tematskog bloka. Ono što je bitno u ovom prikazu istaknuti jest način na koji su se ekonomsko-razvojni interesi uspjeli pomiriti s interesima očuvanja prirodnih staništa životinjskih vrsta, međutim ne sasvim uspješno. Naime, nakon što je Kongres olabavio strogost uredbi Zakona 1982. dogovoreno je da se može dopustiti intervencija u prirodno stanište ugroženih životinjskih vrsta, ali samo ako onaj koji to ide poduzimati (vlasnik zemlje, investitor) napravi plan očuvanja prirodnih staništa

kojeg smo već spomenuli. U tom slučaju te stranke dobiju *dozvolu za incidentalno nanošenje štete* koja im osigurava legalno korištenje prethodno sasvim zaštićenog prirodnog okoliša. No, u planu koji se radi za dobivanje te dozvole, mora se navesti na koji način će se očuvati vrste koje nastanjuju to područje uz istovremenu intervenciju u njihova staništa. POS-ovi, u praksi, moraju zadovoljiti nekoliko osnovnih uvjeta; aplikanti moraju dati potanke informacije o učinku koji će njihove intervencije imati u staništu, moraju potanko navesti mjere koje će se poduzeti od strane aplikanta za nadziranje, minimaliziranje i ublažavanje posljedica tih intervencija, moraju navesti dokaze o financijskim sredstvima za financiranje predloženih mjera, procedure kojima će se obračunavati s neočekivanim situacijama i bilo koje druge mjere koje FWS (*US Fish and Wildlife Service*) zahtijeva od aplikanta da stave u svoje planove. Federalna vlada opunomoćuje aplikante da odrede institucionalni dizajn svojih POS-ova sami. Na primjer, aplikanti definiraju područje na koje se plan odnosi, odaberu broj vrsta koje su tim područjem pokrivena, odlučuju tko će sudjelovati u konstrukciji plana itd. Međutim, problem je u tome što oni mogu, ali i ne moraju, uključiti, odnosno zahtijevati sudjelovanje javnosti. Autor smatra ono što smo već naveli, da aplikant ne mora uključiti javnost u kreiranje POS-ova, tako da ostaju samo aplikant i državni službenici koji na tome rade najvećim problemom cjelokupnog eksperimenta. Naime, oni mogu, kao što su mnogi učinili, uključiti članove grupa za očuvanje okoliša i lokalne stanovnike u taj proces, ali ih nikakva zakonska regulativa na to ne prisiljava. Ipak, ekološke grupacije pažljivo motre procese stvaranja tih planova i redovito vrše pritisak kako na vlasti tako i na poduzetnike da planovi prije svega poštuju odredbe o zaštiti ugroženih vrsta. I upravo im ta konstanta prijetnja od strane ekoloških udruženja postaje poticaj da ih uključe u POS jer se na taj način iz suparnika pretvaraju u suradnike. Tako se na jednom mjestu okupe ekološki aktivisti, poduzetnici, državni

službenici i stručnjaci koji putem deliberacije ustanovljavaju najbolje moguće planove. Također, da bi izbjegli sudske tužbe od strane ekoloških aktivista u budućnosti nakon što je plan već zgotovljen, aplikanti nekad zahtijevaju participaciju javnosti tako da ne bude problema prilikom implementacije planova jer, kao što je već rečeno, kazne su izrazito velike i često poduzetniku oduzimaju pravo na daljnje posjedovanje dozvole za rad na istom području.

Jane Mansbridge (*Harvard*), otvara svojim tekstom dio knjige koji sadrži kritičke komentare na eksperimente u OPU-u izložene u prvom dijelu. Svoje izlaganje započinje mislju da su eksperimenti predstavljeni u *Deepening Democracy* zaista znatan korak naprijed u teoriji i praksi participativne demokracije, ističući da teorija Funga i Wrighta može služiti kao dobar vodič za buduću praksu, prije svega njihova ideja poboljšanja "participativne demokracije" na način da uključe interakciju raznih razina vlasti i upravljanja koja može biti sinergična, kreativna i uzajamno osnažujuća. Međutim, ona pruža jednu vrlo zanimljivu kritiku modela OPU-a, upozorivši na one elemente koji su u njemu zapostavljeni: proširenje onog što zovemo deliberacijom da bi se inkorporiralo *osobni interes, emocije, konflikt, nejednakost i neformalno predstavništvo*. Ona smatra da je neophodna veća normativna uloga za *osobni interes* u deliberaciji. Naime, "kao sudionici deliberacije mi ne možemo razumjeti same sebe ili druge ili naći pravedna rješenja za mnoge konflikte, ako ne možemo formulirati relativno precizno i izraziti relativno jasno neke koncepcije našeg osobnog interesa". Međutim, kao što sama dodaje, mi moramo učiti kako transformirati naše interese radi općeg dobra: "normativni, psihološki i institucionalni trik leži u nalaženju načina da se krećemo u oba, ne nužno kontradiktorna, smjera (osobnog i općeg interesa) u isto vrijeme". Na koncu, to priznavanje i izražavanje osobnog interesa može pomoći u razotkrivanju hegemonijskog razumijevanja općeg dobra kada ta razumijevanja evoluiraju na način da

maskiraju suptilne forme opresije. Zatim, autorica zahtijeva proširenje koncepta deliberacije iznad racionalne argumentacije da bi se u njega uključile i interakcije, ljudski odnosi utemeljeni u *emocijama*. Također zahtijeva dizajniranje institucija koje mogu osigurati ne-destruktivne puteve za određena izražavanja emocija. *Konflikt* bi, prema Jane Mansbridge trebao biti uključen u deliberaciju i deliberativne institucije kao normativni cilj da bi učinio razotkrivanje i izražavanje istog vrijednim postignućem. Što se tiče *nejednakosti*, ona smatra da ih je potrebno inkorporirati u naše koncepcije legitimne deliberacije. Ona predlaže kriterij za prosuđivanje toga koje nejednakosti među pojedincima i grupama značajno podrivaju normativni legitimitet deliberativnog procesa, a koje se mogu bez većih posljedica ignorirati. I naposljetku, njen je prijedlog da se i *neformalno predstavnštvo* inkorporira u naše razumijevanje deliberativne demokracije. Ona predlaže kriterij po kojem se može prosuditi kvaliteta reprezentacije koju oni koji su angažirani u deliberaciji osiguraju onima koji su odsutni.

Predzadnje poglavlje naslovljeno "Moć i razum" napisali su ugledni profesori Joshua Cohen (MIT) i Joel Rogers (University of Wisconsin, Madison). Svojom knjigom *Associations and Democracy* iz 1995. otvorili su sam Projekt realnih utopija nakon kojeg su tiskane još četiri knjige (peta je upravo u tisku). OPU, tvrde Cohen i Rogers, pokazuje i dokazuje radikalno-demokratsku pretpostavku da su obični ljudi sposobni biti uspješni u rješavanju zajedničkih problema i u isto vrijeme vršiti kontrolu nad državnom vlašću da ista ne izmakne kontroli. Oni se usredsređuju na ulogu koju deliberacija igra u OPU-u - ideju o podvrgavanju kolektivnih odluka razumu-i na odnos deliberacije i moći. Nakon ekstenzivnog pružanja uvjerljivih dokaza oni zaključuju da deliberativna demokracija nije, kao što neki kritičari tvrde, jednostavno način da se opunomoće verbalno spretni i da se još više učvrsti *status quo* (kao što tvrdi Bourdieu). Međutim, oni također kritiziraju Fungov i Wrightov model

OPU-a jer smatraju da u njemu nije posvećeno dovoljno pažnje odnosima moći koji postoje *iza* procesa deliberacije. Cohen i Rogers kritički razmatraju ideju da deliberacija pomaže da se neutralizira moć, kao što to impliciraju Fung i Wright. Njihovo mišljenje koje pažnju posvećuje važnosti pozadinskih razlika u moći nije kritika deliberativnog ideala *per se*, već odražava brigu o njegovoj primjeni. Oni ističu da je neka ravnoteža moći potrebna kao preduvjet prije nego angažirane stranke počnu "slušati razum". Deliberacija je ideal čija realizacija mora zadovoljiti neke preduvjete, te oni upravo postavljaju pitanje, koji su to preduvjeti da bi se neutralizirale razlike u moći sudionika koje bi značajno mogle utjecati na donošenje odluke. Zašto bi netko pretpostavio da deliberacija može uspješno izvesti svoj zadatak neutralizacije moći u raznim političkim uvjetima, a ne jednostavno samo onda kada postoji eksplicitno nastojanje da se te razlike u moći neutraliziraju tako da ih se izravno pokuša ukloniti nekim specijalnim mehanizmima. Najplauzibilnije rješenje, kako to vide Cohen i Rogers jest argument *nesigurnosti*. Spremnost da se uključi u deliberaciju može biti derivirana iz nesigurnosti. Naime, akteri ne moraju točno znati koji su njihovi interesi prije deliberacije, no niti mogu biti sigurni da će se njihovi komentari i prijedlozi čuti u nekim drugim arenama, dok u deliberativnom okruženju u to mogu biti sigurni. Priznanje te raširene, uporne i beskrajne nesigurnosti i uz nju asociiranog priznanja uzajamne zavisnosti može dovesti u pitanje naše poimanje vlastitog interesa. Međutim, ta nesigurnost neće uvijek djelovati na taj način i u tom se slučaju treba razmišljati o nekim izravnim mehanizmima neutralizacije moći u deliberativnim procesima. Oni zaključuju svoje poglavlje izjavom da "projekt konstrukcije deliberativnije demokracije ne bi trebao biti utemeljen na naivnim pretpostavkama o autonomiji razuma od političke stvarnosti ili sposobnosti razuma da porazi golu moć".

U epilogu Funga i Wrighta, naslovljenom "Izjednačavanje moći u opunomoćenom



participativnom upravljanju”, autori su pokušali odgovoriti na ključna pitanja o društveno-političkim okolnostima potrebnima da bi OPU doprinio pravednom javnom upravljanju. Oni razmatraju komentare upućene od strane Cohena i Rogersa o načinima na koje nejednakosti u moći koju akteri unose u deliberaciju mogu subverzivno djelovati na demokratski potencijal institucionalnog dizajna poput OPU-a. Usredotočavaju se na ideju *kolaborativne nivelacije moći*, odnosno na razne mehanizme koji reduciraju i možda čak neutraliziraju prednosti u moći privilegiranih aktera u deliberaciji. Oni smatraju da je u skoro svakom kontekstu znatno niveliranje moći potrebno da bi OPU mogao proizvesti koristi za demokratsko upravljanje na koje se poziva. Niveliranje moći prilično je pojednostavljen koncept koji opisuje kako moćni akteri s privilegiranim pozicijama u procesu donošenja odluka mogu biti držani pod kontrolom i čak sasvim ograničeni s vremena na vrijeme od strane slabijih i lošije organiziranih. Na prvi pogled, međutim, može izgledati kao da su deliberativni ideali OPU-a u snažnom kontrastu s idejom nivelacije s obzirom da ona podrazumijeva upotrebu prisile, prije nego razuma da bi se riješili problemi. Ključna su pitanja kako kultivirati takvo izjednačavanje moći i kako ga organizirati, a da ne dođe do suparništva i konfrontacije koja može potkopati deliberaciju OPU-a.

Sve u svemu, *Deepening Democracy* kao koherentan zbornik radova o konceptu opunomoćenog participativnog upravljanja u kontekstu teorije deliberativne i participativne demokracije, nudi zaista kvalitetan i jasan uvid u prednosti i mane ovog zaista zanimljivog i nadasve korisnog koncepta za unaprjeđenje javne politike suvremene afirmativne države. Bilo da ga se promatra kao teorijski nacrt ili praktičan priručnik, u svakom pogledu je vrijedan detaljnog razmatranja, prije svega od strane onih koji su na pozicijama moći da takve nacрте implementiraju u praksi.

Bennett, Andy; Kahn-Harris, Keith (eds.)

**AFTER SUBCULTURE**  
Critical Studies in Contemporary Youth Culture.

Basingstoke: Macmillan, 2004., 256 str.

Tanja Vučković

⇒ Prošlo je više od 20 godina od kada su autori vezani uz Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS, također poznati i kao Birminghamska škola) na sociološku mapu uvrstili pojam subkulture u značenju u kojem je danas najpoznatiji širokoj publici, to jest kao omladinsku kulturu koja stoji naspram dominantne ili roditeljske kulture i koju odlikuje određena stilska homogenost i prepoznatljivost. Naravno, ovo je vrlo generalizirana tvrdnja budući da ni sama Birminghamska škola nije bila homogena tvorevina kao što bi se moglo pomisliti zbog praktične, iako nezadovoljavajuće, upotrebe riječi “škola”. Ipak, to je pretpostavka koju se može prepoznati u većini radova, pogotovo u dvije najpoznatije knjige proizašle iz opusa CCCS-a, *Resistance Through Rituals* koju su uredili Hall i Jefferson i *Subculture: The Meaning of Style* Dicka Hebđiga (koja se kod nas može naći u Nolitovom izdanju kao *Potkultura: značenje stila*).

Iako je subkulturalna teorija CCCS-a u međuvremenu doživjela mnoge kritike i modifikacije (nerijetko i od samih autora), još uvijek čini jedan od temelja sociologije mladih koji se, bez obzira što mislili o održivosti njihovih postavki u današnjem vremenu, ne može zaobići. Stoga ne čudi što je to knjiga kojoj se, kako to podnaslov govori, cilj kritički osvrnuti na suvremenu kulturu mladih, naslovljena *Poslije subkulture* čime se automatski postavlja u odnos naspram radova Birminghamske škole, bilo da se radi o nastavljanju ili razilaženju s njihovim idejama.

U uvodnom poglavlju Andy Bennett i Keith Kahn-Harris vrlo kratko govore o upotrebi pojma subkulture prije Birminghamske škole

(u radovima o urbanoj sociologiji Čikaške škole, kao i o pojavi pojma “delikventna subkultura” u pedesetim i šezdesetim godinama prošlog stoljeća). Zatim se osvrću na glavne ideje CCCS-a, kao i na njegove slabosti, prije svega nevidljivost djevojaka i žena, izjednačivanje poslijeratnih obrazaca konzumerizma mladih s idejom otpora radničke klase, zanemarivanje raznih stupnjeva pripadnosti i predanosti subkulturi, ne uzimanje u obzir lokalnih varijacija što dovodi i do nemogućnosti da se njihov rad zadovoljavajuće prenese u druge nacionalne kontekste, zanemarivanje značaja medija za stvaranje subkulturnog identiteta, kao i vrlo ograničenu definiciju “mladih”.

Ovi problemi, kao i rastuća fragmentacija omladinskih stilova od osamdesetih godina doveli su do tzv. “post-subkulture” teorije iza koje stoji ideja da je strukturalno utemeljeni koncept subkulture, koji je oduvijek bio problematičan, sada, uslijed navodnog raspada subkulturnih podjela i sve veće stilske fleksibilnosti i propusnosti granica, postao suvišan. Sam pojam subkulture se modificira ili se, u pokušaju distanciranja od konotacija tog rado (zlo)rabljenog koncepta, uvode drugi pojmovi (poput neo-plemena, životnih stilova, scena, itd.). No, Bennett i Kahn-Harris smatraju da, bez obzira na teškoće pri određivanju koji je najbolji načini pristupa suvremenoj kulturi mladih, temelj rasprava koje okružuju (post)subkulture još uvijek čini jedno ključno pitanje: kako definirati “prostor” unutar kojeg dolazi do kulturalne aktivnosti mladih. Razlika između pristupa CCCS-a i post-subkulture teorije je u tome da su prvi identificirali subkulturu kao vidljiv prostor kulturalne aktivnosti mladih, dok su potonji suočeni s fluidnošću i fragmentacijom kulture mladih koja znatno otežava mogućnosti identificiranja takvih prostora.

Prvi, teorijski dio knjige, čine dva članka. U prvome, pod naslovom “Culture, Subculture and Social Organization”, Peter Martin naglašava nedostatak istraživanja o povezanosti između koncepta subkulture,

post-subkulturnih modela i širih teoretskih razvoja u sociologiji. Naime, u sociološkoj se misli danas može primijetiti kretanje od kolektivnih koncepata ranih teoretičara (odnosno, “strukturalne” sociologije) prema “interpretativnim” ili interakcijskim tumačenjima (koji djeluju u veberijanskoj tradiciji koja ustvrđuje da “strukturalni” koncepti ne opisuju stvarne entitete, ali su korisni, čak i nužni, za konceptualizaciju socijalnog poretka). U skladu s time, zamjetno je kretanje od koncepta subkulture kao stvarnog kolektiviteta (koji je utjecao na strukturalno-funkcionalističke teoretičare subkulture, ali također i na pripadnike Birminghamske škole koji su skrenuli od interakcionističkih tumačenja subkulture koji su im prethodili, te ih, pod utjecajem strukturalističkih ideja i ideje subkultura kao simboličkih sustava, bili skloni promatrati kao odredljive i više-manje koherentne grupe) prema konceptu subkulture kao simboličkoj reprezentaciji određenih nizova društvenih odnosa i praksi, pri čemu se naglašava da se ti procesi reprezentacije odvijaju kroz stvarne prakse pojedinaca i grupa u stvarnim društvenim okruženjima, i u odnosu međusobna utjecaja.

U drugom teorijskom članku, “Fragmented Culture and Subculture”, David Chaney nastoji pokazati suvišnost samog koncepta subkulture u kontekstu kasnog moderniteta kojeg karakterizira fenomen fragmentacije kulture. Chaney navodi četiri glavne karakteristike kulturne promjene suvremenog društva: (1) kulturne djelatnosti i zaokupljenosti postaju sve važnije u svakodnevnim životima svih pojedinaca (a ne samo onih koji naglasak na kulturne aktivnosti stavljaju kroz vanjski izgled i glazbene preferencije; (2) kultura se otvara (odnosno, postaje manje stratificirana); (3) postoji trend prema više multikulturnom društvu (odnosno, prema većoj heterogenosti stilova i identiteta vidljivih i dostupnih običnim ljudima); i (4) načini života bivaju zamijenjeni životnim stilovima kao okvirima unutar kojih se pregovaraju pojmovi identiteta, zajednice, pripadnosti i različitosti (kultura je sve manje

nasljedstvo, a sve više resurs). Dakle, novo društveno okruženje sve više karakterizira kulturni pluralizam te se jednostavan i jedinstven kulturni identitet više ne čini mogućim. U svjetlu toga, koncept subkulture (koji počiva na ideji distance subkulture grupe od dominantnih kulturnih ideologija) nema smisla i treba ga zamijeniti sofisticiranijom metaforom reprezentacije.

Ostatak knjige sastoji se od studija slučaja koje nastoje produbiti i pružiti empirijsku ilustraciju teoretskih pitanja postavljenih u prvom dijelu. Na tim vrlo raznolikim primjerima (od extreme metal scene, preko ruske mladeži pa do australskih obožavatelja serije "Buffy") propituju se mnogi problematični koncepti proizišli iz rada Birminghamske škole, kao i neka nova pitanja koja donosi suvremeno doba.

Stahl se u prvom poglavlju bavi anglofonom glazbenom industrijom u Montrealu te razmatra upotrebu pojma "scena" koji, za razliku od "subkulture", konotira fleksibilnost, prolaznost, privremenost, *ad hoc* i strateška povezivanja, kretanje i promjenjivost, itd. te je, po njegovu mišljenju, mnogo prikladniji za označavanje raznolikosti i širokog raspona kolektivnih djelatnosti ljudi povezanih s glazbenom industrijom.

Carington i Wilson govore o utjecaju koji je dance glazba imala na subkulturnu teoriju, odnosno na drugačije viđenje samih subkultura, njihove organizacije i značenja koja akteri pridaju svom subkulturnom djelovanju. No, ističu da je takav razvoj doveo i do zanemarivanja pitanja klase, roda, rase i etniciteta, odnosno, na široj razini, do depolitiziranog gledanja na kulturu mladih.

U sljedećem poglavlju Sweetman se bavi pitanjem subkulturnog identiteta i predanosti pri čemu pravi razliku između modernističkih "putnika" koji teže postojanijim (barem za neko vrijeme) subkulturnim identitetima i "turista" koji postmodernistički biraju iz mnoštva opcija koje im se pružaju te iskazuju različite stupnjeve predanosti. No, nijedan od njih nije subkulturalni akter u smislu u kojem su ga pripadnici Birminghamske škole opisivali.

Rad Sian Lincoln se nastavlja na Angelu McRobbie i njezinu kulturu spavaće sobe (*bedroom culture*) kojom McRobbie, iako radeći unutar okvira CCCS-a, uvodi pitanje roda, odnosno subkulture aktivnosti žena i djevojaka.

Kahn-Harris se osvrće na zanemarivanje manje vidljivih (nespektakularnih) subkultura te nastoji dati prikaz extreme metal scene koja je, i unatoč svojoj transgresivnosti, slabo vidljiva u javnosti, pri čemu posebnu pažnju posvećuje odnosu koji akteri extreme metal scene uspostavljaju prema svojoj svakidašnjici.

U osmom poglavlju Hilary Pilkington govori o potrebi dodavanja konteksta u (post)subkulturnu raspravu te na primjeru ruske mladeži naglašava da su globalno-lokalna pozicioniranja više od točaka na kojima se pristupa globalnoj kulturi; pritom se zapravo radi o označiteljima razlike koje, uz ostale (poput roda, etniciteta, društvenog statusa), mladi ljudi upotrebljavaju u proizvodnji različitih kulturnih strategija.

Hodkinson se bavi goth scenom koja se ne uklapa u teoriju Birminghamske škole, ali, zbog svojih relativno jasnih granica, ne može se zadovoljavajuće prikazati ni unutar najnovije (post)subkulture teorije i njezina naglašavanja kulturne fluidnosti.

U svom radu o fanovima serije "Buffy, the Vampire Slayer" Bloustien nastoji naglasiti mnoge sličnosti koje fan grupe dijele sa subkulturama baziranim na stilu u pogledu grupne lojalnosti i kolektivne identifikacije te se zalaže za proširenje subkulture teorije koja bi uključivala i svakodnevne kontekste u kojima dolazi do aktivnosti fanova.

Posljednja se studija slučaja bavi utjecajem Interneta i mogućnošću virtualne subkulture. Iako smatra da se ne može govoriti o subkulturi kao o "subkulturnom prostoru", Bennett ipak naglašava važnost Interneta za subkulturne aktere budući da preuzima ulogu interaktivnog medija kroz koji mladi ljudi mogu i stvarati i kolektivno predstavljati svoja refleksivna viđenja "subkulturnog" statusa.

Posljednji prilog u knjizi jest pogovor



Simona Fritha koji se kritički osvrće na radove koji čine *After Subculture*. Pogotovo je zanimljivo što Frith govori kako su ga ti članci naveli da počne razmišljati o studijama mladih prije subkultura, odnosno ne o doprinosu i kritikama CCCS-a, već o mogućnosti da se mlade proučava bez pozivanja za konceptom subkulture.

Frithov komentar samo utvrđuje dojam koji ostavlja čitava knjiga, a to je dojam teorijske raznolikosti i, zapravo, neodređenosti predmeta proučavanja (post)subkulture teorije. Budući da predstavlja stajališta koje polaze s različitih teorijskih uporišta (od autora koji smatraju da je pojam subkulture još uvijek upotrebljiv i da mu je potrebna tek mala preinaka do autora koji smatraju da se mora potpuno odbaciti i zamijeniti nečim prikladnijim, pri čemu ti autori nerijetko govore o skupinama mladih koje se ne preklapaju baš u potpunosti), ova knjiga pruža dobar uvid u određenu kaotičnost koja još uvijek vlada ovim područjem, a time također pruža dobar uvid i u trenutne misaone struje u sociologiji mladih. Stoga se radi o štivu koje ljudi zainteresirani za kulturu mladih i pogotovo (post)subkulture nikako ne bi smjeli izbjeći.

Zoran Kravar

## ANTIMODERNIZAM

AGM, Zagreb, 2004., 187 str.

Dražen Cepić

⇒ U periodu između druge trećine 19. stoljeća i druge trećine 20. stoljeća, oblikovala se, po Kravaru, izuzetno važna intelektualna tradicija koja obuhvaća značajne književnike, filozofe i skladatelje poput Ludwiga Klagesa, T.S. Eliota, D.H. Lawrencea, Nietzschea, Heideggera, Wagnera, Jünger, Pounda, R.M. Rilkea, Ortege & Gasset, a u nas ranog Krležu (preciznije, vitalističke elemente unutar njegovog djela), Vojnovića, Šufflaya. Riječ je o misliocima heterogenim po nacionalnosti,

klasnoj pripadnosti, intelektualnim ishodištima, vremenu u kojem su živjeli itd. No odrednica koja ih spaja, i ujedno tema ove knjige, jest *antimodernizam*. Što se dakle podrazumijeva pod tim pojmom? Antimodernizam obilježava, kako samo ime kaže, kritički odnos spram moderne, no moderne strogo poistovjećene sa liberalnim i kapitalističkim tekovinama. Pritom Kravar, kako bi zadržao analitičku oštrinu pojma, strogim vremenskim ograničenjem antimodernističke tradicije na period između druge trećine 19. stoljeća (dovršenjem Prstena Nibelunga) i druge trećine 20. stoljeća (krajem Heideggerovog i Evolinog stvaranja), isključuje dva velika bloka kritičke misli o moderni: reakciju europske romantike na početne rezultate prosvjetiteljstva s jedne strane i postmoderne dvojbe o dostignućima prve moderne s druge strane.

Dakle, pravo razlikovno obilježje antimodernizma jest u tome što on ne posjeduje svjetonazorska i sistemska uporišta izvan moderne: on, istina, obiluje pozivima na prošlost, a rado govori i o budućnosti, ali iza dotičnih autora ne stoje stvarni društveni poreci različiti od modernog niti njihove osnovne misaone pretpostavke potječu iz svjetonazora nastalih onkraj vremenskog praga moderne i njezina prostornog dosega. Zbog toga im, tvrdi Kravar, dobro pristaje negativan, relativan i nesamostalan naziv "antimodernizam". Unatoč tome što antimodernizam cijeni romantiku i njezino nepovjerenje u modernizacijske procese, s istom ne dijeli njezine predmoderne afinitete. Naime, društveni sistemi stariji od prosvjetiteljstva premalo se razlikuju od moderne civilizacije: srednjovjekovlje prema tome ostaje s ove strane crte. Dvojben je stoga odnos antimodernista prema kršćanstvu: s jedne je strane za njih karakterističan negativan odnos prema vjeri i Crkvi, u rasponu od ravnodušnosti do optužbe za slom predmodernog iskona. Oni pak romantičari koji povoljno ocjenjuju Crkvu, religiju svode na religioznost, teološko-metafizičke argumente na psihološku dimenziju

vjerovanja. Kod pozivanja na kršćanstvo samo nadahnuće nije kršćansko, već se naglasak stavlja na integracijsku moć vjere, zanemarujući njezin metafizički značaj. Osim što se dakle romantički i postmoderni nazori o moderni odvajaju od antimodernizma već po tome što im se temelji nalaze onkraj vremenskih granica iste, antimodernizam se razlikuje i od kritika moderne uključenih u vizije totalitarnih pokreta 20. stoljeća: naime, antimodernistički autori ostajali su na rubu političkih zbivanja ili čak daleko od njih; osim toga ti pokreti nisu bili radikalno antimodernistički. Prema tome, prirodno je mjesto antimodernizma bilo na razmeđu ideologije u širem, ne stranačkom smislu riječi, filozofije i estetičke kulture, a kad se približavao desnoj politici, udio u njezinim projektima plaćao je ublažavanjem svoga izvorno jakog anti-kapitalističkog sentimenta.

Kako se može zaključiti iz njegove heterogenosti, antimodernizam je prije tendencija nego pokret, premda se pojam pokreta može primijeniti na pojedine manje skupine njegovih protagonista. Bitna je stoga konceptualna policentričnost, koju karakterizira medijska razlivenost (filozofska, znanstvena, ideološka literatura, umjetničke tvorevine itd.). Naime, antimodernizam nije bio program koji su antimodernisti slijedili, već taj pojam ovdje označuje rezultate kao cjelinu - utoliko se radi o apstrakciji. Ta raspršena tendencija ipak ima zajednička obilježja: iracionalizam, ali svjetonazorske vrste, tj. prvenstveno kao reakcija na pretjerani moderni racionalizam (uzor tih polemika, tvrdi Kravar, predstavlja Nietzscheova kritika Sokratova teoretskog optimizma); pritom antimodernizam poseže za pojmovima i figurama etabliranih oblika iracionalizma: religijskih sistema, mističkih tradicija, mitoloških i folklornih predaja; shvaćanje moderne kao monolitnog bloka, kao velikog transcendentalnog subjekta, umjesto kao kompleksnog predmeta, sastavljenog od mnoštva sustava i uklopljenog u širi svjetskoznanstveni okvir; naizmjeničnost pasivnih i aktivističkih elemenata; izrazito idealistička genealogija

moderne (odgovornost se pripisuje filozofskim doktrinama, npr. Sokratovu intelektualizmu), ljudskoj sebičnosti ili racionalističkoj znatiželji; elitizam samih antimodernista izravno povezan s prijezirom ili čak strahom od masa, koje bivaju shvaćene kao instrument moderne koji uništava tradicijsku, organsku zajednicu u kojoj "svatko zna gdje mu je mjesto"; redovita identifikacija moderne s nekim stereotipnim sinegdohičnim motivima poput tehnike, liberalne demokracije, tržišnog kapitalizma, masa itd.

Jasno je dakle da svaki antimodernistički koncept uključuje neki model povijesnog razvitka, koje Kravar dijeli na nekoliko kategorija. Najpoznatija, premda možda ne i najtipičnija, jest *historionomija luka*: povijest zapadnog svijeta podliježe biološkim zakonitostima (mladost/zrelost/starost), a starost i smrt se podudaraju s modernom (Spengler). Antiteza između moderne i stanja različitih od nje oštrije se profilira u jednoj drugoj povijesno-filozofskoj shemi: *historionomiji pada*. Unatoč prividnom porastu znanja što ga omogućuje njezina institucionalno osamostaljena znanost, moderna prema tom konceptu, intelektualno nazaduje u odnosu na predmoderno stanje. Pritom se početak moderne gura sve dublje u prošlost, pa čak dotle da se moderna identificira sa samom poviješću, dok s druge strane leži iskon. Primjer za historionomiju pada predstavlja Nietzsche s najeksplicitnijim izvodom u njegovom "Rođenju tragedije". No Nietzscheova nada u obnovu dionizijskog kompleksa svjedoči da se historionomija pada može dopuniti motivom *spasonosnog uspona*: shema "iskon/moderna" tu se dopunjuje sa trećom sastavnicom pa nastaje shema "iskon/moderna/eshaton". Prema tome, zadaća koju Nietzsche dodjeljuje njemačkoj, poglavito Wagnerovoj glazbi, nije revolucionarna nego restaurativna. Dotle, samom sebi, antimodernizam pripisuje prisnost s totalitetom postojećeg (sa "životom", "bitkom", itd.) te svojata položaj s kojeg se ograničeni subjektivitet (svijest, duh, um), iz čijeg djelovanja proizlazi moderno

stanje i njegov svjetovni horizont, može obuhvatiti sa svih strana. On dakle vjeruje da svojim spoznajnim mogućnostima nadvisuje kolektivni subjekt moderne što donekle relativizira uobičajne ocjene o njegovom iracionalizmu. Zajedničko svim historionomijama jest da je totalitet uvijek negdje drugdje, ne u postojećem svijetu nego u protusvjetovima. Pretenzija anti-modernizma na slobodu od apriornih pretpostavki i na uvid u totalitet očituje se upravo u njegovim kontrafaktičkim tvorbama, tj. u dizajnu njegovih protusvijetova, a u pozadini pojedinačnih protusvijetova naslućuju se različita nagađanja o deficitima moderne.

Dvije su osnovne teme antimodernističkog diskursa: kapitalistička ekonomija i građanska država. Kapitalistička ekonomija ključan je predmet kritike u tekstovima gdje nedostaju izravni pozivi na promjenu svijeta; tamo pak gdje se kritika moderne nudi kao obrazloženje djelovanja, glavno je mjesto udara građanska država, njezina demokratska legitimacija i njezin liberalni ustroj. No, tvrdi Kravar, kapitalizam se pritom ne razmatra teoretski, cjelovito i pod punim imenom, nego se raščlanjuje na stereotipne sinegdohične motive poput: novca i novčanog poslovanja; prirodnih znanosti i njihovog odnosa prema industrijskoj proizvodnji; gradskog stanovništva kao supstancije modernog fenomena "mase", koja igra ulogu nultog stupnja društvene ustrojenosti, te je, kako Kravar duhovito uspoređuje, svojevrsna crna rupa koja guta predmoderne oblike zajedničkog života, itd. S druge se strane demokracija kritizira kao vladavina manjevrijednih, a liberalizam kao krivac za raspad zajednice na osamljene racionalne agense, ali izravno, a ne pretvaranjem kolektiva u masu. Liberalna sloboda je prema tome isprazna i iluzorna, ekonomski zahtjev u ekonomskom svijetu.

Sama činjenica da je tolika količina informacija ponuđena u svega 170 stranica teksta upućuje na to da Kravarov "Antimodernizam" doista predstavlja izuzetno zanimljiv tekst, i to ne samo za usku

struku povjesničara književnosti, već intrigantan teorijski obrazac nudi i drugim humanističkim disciplinama. Kao što autor piše u uvodu, svrha ovog djela nije detaljna elaboracija svih antimodernističkih autora (riječ koristim u muškom rodu budući da autorica, koliko mi je poznato, i nema - što je također činjenica koju bi bilo vrijedno obraditi), budući da o piscima, djelima i svjetonazorima kojima se ono bavi postoji bogata analitička literatura. Cilj je ovog djela naprotiv izrada sintetičkog prikaza, obrazlaganje predmeta i ciljeva istraživanja, te uvod u glavne značajke i osnovnu terminologiju. Uostalom, s obzirom da je ovdje riječ o (barem što se tiče našeg područja) pionirskom radu, teško bi se moglo očekivati i nešto drugo. Sagledavajući s te pionirske perspektive ova studija u potpunosti ispunjava svoju funkciju; naime, tematika je toliko precizno i kvalitetno obrađena da jednostavno poziva na daljnja zasebna istraživanja. Zahvaljujući autorovoj erudiciji, poznavanju ne samo povijesti i teorije književnosti, nego i zavidne upućenosti i u filozofiju, sociologiju, antropologiju, povijest glazbe i dr. srodne discipline, ovako široko obrađena tematika nudi plodne teorijske obrasce i za stručnjake iz drugih područja. Ono što je u ovoj knjizi ponuđeno jest jedan originalno i koncizno postavljeni okvir, koji bi zaista bilo šteta ne ispuniti daljnjim istraživanjima. Možemo na kraju zaključiti da je pred nama riječ o jednom od najzanimljivijih recentnih izdanja, ne samo povijesti književnosti, nego i cjelokupne domaće humanistike.

Vojmir Franičević i Hiroshi Kimura (ur.)

## GLOBALIZATION, DEMOCRATIZATION AND DEVELOPMENT

European and Japanese Views of Change  
in South East Europe

Masmedia, Zagreb, 2003.

Marko Grdešić

➔ Zagrebački izdavač Masmedia nedavno je na engleskom jeziku izdao knjigu neobičnog koncepta. Radi se o knjizi *Globalization, Democratization and Development: European and Japanese Views of Change in South East Europe* u kojoj svojim priložima sudjeluju većinom japanski i hrvatski autori iz različitih disciplinarnih područja kao što su politička znanost, sociologija i ekonomija. Ti tekstovi su izmijenjene inačice izlaganja na znanstvenom skupu koji je 2002. godine održan u Zagrebu. Idejni pokretači znanstvenog skupa i urednici ovog izdanja hrvatski profesor političke ekonomije Vojmir Franičević i japanski profesor međunarodnih odnosa Hiroshi Kimura sakupili su ne samo interdisciplinarnu već i multinacionalnu ekipu koja s ovim izdanjem na engleskom jeziku pretendira na širu međunarodnu publiku. Ovim izdanjem Masmedia pokazuje da je jedini izdavač trenutno u Hrvatskoj koji javnosti nudi naslove pretežno ukorijenjene u ekonomskoj znanosti, ali koji odudaraju od uobičajene ekonomske ortodoksije njene neoklasične škole. Ukoliko se zanemare njihove knjige koje vam govore o tome kako postati uspješan menadžer ili što najbolji svjetski menadžeri rade drugačije i ukoliko se promotri samo one knjige jačeg teorijskog ili uopće znanstvenog usmjerenja tog izdavača onda se vidi da prevladavaju naslovi koje bismo mogli označiti zajedničkim pojmom ekonomske heterodoksije. Nedavno je objavljena temeljna knjiga nove institucionalne ekonomije i pivotalni rad u karijeri Douglassa Northa *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost* kao i knjiga sličnog

usmjerenja *Misterija kapitala*, Hernanda de Sota. Tu su još i David Landes, Paul Krugman kao i drugi renomirani ekonomski i društveni znanstvenici koji odolijevaju bilo kakvoj jednostavnoj kategorizaciji, a pogotovo odolijevaju etiketi neoklasike. Stekavši takav profil, Masmedia je jedini kandidat da preuzme ulogu koju je u osamdesetima imao CeKaDe (Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine), sa svojim sada već kulturnim izdanjima kao što su Wallersteinov *Suvremeni svjetski sistem*, Keynesova *Opća teorija* ili Mandelov *Kasni kapitalizam*.

Tekstove u ovoj knjizi mogli bismo ugrubo podijeliti (drukčije nego što su tekstove podijelili urednici) na tekstove japanskih autora o međunarodnim odnosima, na tekstove japanskih autora o tranziciji u istočnoj Europi i na tekstove domaćih (ne samo hrvatskih već i slovenskih i bošnjačkih) autora o sociološkim i, češće, ekonomskim predmetima. U svakoj od tih grupa kvaliteta i usmjerenje su raznoliki, a tekstovi variraju od izazovnih teza preko ispitivanja *Zeitgeista* do korektnih pozitivističkih analiza.

Za hrvatske čitatelje fascinantno je upoznati se s onim što će internacionalnoj publici možda biti najmanje zanimljivo-atmosferom u Japanu i raspravama koje se tamo vode. Za to je najuputniji tekst Yasuo Suzuki o potencijalnoj "trećoj revoluciji" koja predstoji Japanu. Nakon Meiji revolucije (ili restauracije kako ju zovu tradiciji skloni Japanci) 1868. godine i nakon revolucionarnih zbivanja koji su uslijedili nakon drugog svjetskog rata Japanu se danas predstavljaju razni problemi koje svijet prije globalizacije (ili barem prije njezinog ubrzanja i produbljivanja devedesetih godina) nije stavljao pred Japan. Radi se, naravno, o starenju populacije, neodrživosti troškova (specifične japanske) socijalne države, promjenama u položaju rada, nepostojećem ili jedva postojećem ekonomskom rastu i teškoćama pri prihvaćanju nove informacijske tehnologije. Suzuki preispituje teze bivšeg ministra Taichija Sakaiye koji tvrdi da ukoliko Japan ništa ne poduzme sada, 2018. godine može očekivati treću revoluciju, po analogiji

s prethodne dvije i vremenskim razmakom između njih. Zasada su izgledi reforme slabi, a budućnost japanskog premijera Koizumija neizvjesna.

Nakon što se othrvate prvotnoj fascinantnoj ideji - da postoje u Japanu istraživači kojima je specijalizacija, a možda i životni poziv istočna Europa, ili još uže Hrvatska, i da na Hokkaidu postoji izvjesni Slavic Research Center - možete preispitati priloge koje bismo mogli nazvati tranzitološkim. Istočna Europa je predmet proučavanja niza autora. Slovačku proučava Tadayuki Hayashi, Poljsku i Japan uspoređuje Takayuki Ito, a Hrvatskom se bavi Shinichi Ishida. Ishida proučava lokalnu politiku u Hrvatskoj i daje korektnu empirijsku analizu i locira glavne čimbenike i probleme. Prema autoru sistem lokalne vlasti bitno je poboljšana 2001. godine pa smatra da velika centraliziranost (pogotovo u komparaciji sa susjednim zemljama istočne i središnje Europe) i nije problem. Prema autoru najveći izazov lokalne politike u Hrvatskoj je pojava regionalnih pokreta kao što je onaj istarski. Ostaje nejasan odgovor na pitanje zašto u raspravi o ovom pitanju, ali i o drugima nisu sudjelovali i svojim uvidima doprinijeli domaći sociološki i politološki eksperti (barem sa Sveučilišta u Zagrebu), ali moguće je da se radi tek o organizacijskim nemogućnostima i sprječavanostima drugim obvezama. Iako ova knjiga ne pretendira na to da bude sinteza svog znanja o društvenim prilikama u Hrvatskoj (na engleskom jeziku i za međunarodne čitaoce) ipak bi se moglo reći da nedostaju neke karike pa je i slika poslana u svijet tek nepotpuna.

Nekoliko je autora s prostora bivše Jugoslavije (danas uglavnom rasprostranjeni po cijelom svijetu) koji jesu dali svoj doprinos ovoj knjizi. Slovenski ekonomist i rektor sveučilišta u Ljubljani Jože Mencinger, sociolog Duško Sekulić (danas u Australiji na sveučilištu South Australia), Džemal Sokolović (danas u Norveškoj na Bergenskom sveučilištu), Milica Uvalić (danas na sveučilištu u Perugi), Vladimir Gligorov (danas u Beču) ili Slavo Radošević (danas u

Londonu). Zanimljiv je Mencingerov prilog u kojem daje oporu dozu euroskepticizma: "oni" "nas" ne trebaju, a "mi" "njih" nećemo. A usto, pokazuje da su strana direktna ulaganja (FDI) daleko od panaceje za ekonomske teškoće istočnoeuropskih privreda u tranziciji (s time se slaže i Ivo Bičanić). Duško Sekulić ispituje što bi moglo zamijeniti jugoslavenski identitet koji je uhvatio korijen i proširio se pred raspad Jugoslavije. Taj je identitet, osim što je bio kontroverzan, emocionalno i ideološki obojen predstavljao je za mnoge politički i još više građanski identitet. Devedesetih godina etnički identitet zamjenjuje građanski identitet, a tek u novije vrijeme se ovaj drugi ponovno obnavlja. Danas taj građanski identitet postaje funkcionalni ekvivalent starom jugoslavenskom identitetu. Džemal Sokolović daje emocionalno nabijeni tekst o povijesnoj, političkoj i kulturnoj tradiji Balkana. Najgorčeniiji je Sokolović kada, slijedeći Webera, traži (i ne nalazi) u balkanskom svjetonazoru bilo kakve elemente štedljivosti, marljivosti i samoodricanja koji su karakterizirali protestantsku etiku koju Weber drži odgovornom za uspjeh kapitalizma u zapadnoj Europi. Iako se možemo složiti s mnogim njegovim tvrdnjama ne moramo prihvatiti pesimistički ton kojim su one izrečene ili osjećaj nemoći koji uz to ide.

Najzanimljiviji, ali i najbrojniji tekstovi ipak se tiču mogućnosti ekonomskog napredovanja zemalja jugoistočne Europe. Na tu temu pisali su, Daniel Daianu, Milica Uvalić, Slavo Radošević, Vladimir Gligorov, Ivo Bičanić, Katarina Ott, Evan Kraft, Vojmir Franičević i drugi. Za sve njih moglo bi se pronaći nekoliko zajedničkih opservacija koje uglavnom odudaraju od onoga što ekonomisti obično savjetuju (liberalizacija, deregulacija, privatizacija itd.). Česte su kritike međunarodnih financijskih institucija i tzv. washingtonskog konsenzusa. U skladu s time tvrdi se da države danas imaju dovoljno prostora za divergenciju i odabir svojeg vlastitog razvojnog puta (dok vladajuće ekonomske institucije i ekonomska doktrina obično zagovara jedan *policy* model kao



jednako važeći i produktivan za sve). Čini se da je Europska unija zauzela prema državama jugoistočne Europe drugačiji stav i umjesto na tranziciji naglasak je na razvoju. Tu orijentaciju treba svakako gledati u svijetlu budućeg pridruživanja tih država uniji, bilo u kraćem ili u duljem roku. Uključenje u procese europske integracije ima dakle svoje pozitivne, ali i negativne strane (koje posebno dobro osvijetljavaju Mencinger i Gligorov). Europa ipak nema jedinstveni koncept razvoja za cijelu regiju iako mnoge od njenih politika imaju na tom prostoru izuzetan utjecaj.

S druge strane same države regije su slabe, nedovoljno angažirane u svojem razvoju, visoko korumpirane ("zarobljene države") s visokim udjelom neslužbene ili sive ekonomije i s nedovoljnom stručnom infrastrukturom. To, kao i obaveze koje preuzimaju spram Europske Unije (primjerice visoko deflacionarni uvjeti koje propisuje ugovor iz Maastrichta i druge obaveze koje nisu sasvim kompatibilne s kreativnom i aktivnom razvojnom politikom koja bi se *mogla* voditi) sprečava ih u njihovoj potencijalnoj želji da stvore razvojnu državu korejskog tipa. O tome posebice piše Franičević, prema kojem, postoje pritisci s raznih strana da se takva država stvori, ali njima vlade ipak neće moći u potpunosti udovoljiti pa možemo očekivati stvaranje specifičnog hibrida koji će biti rezultat želja da se stvora razvojna država poput korejske (kao paradigmatičkog primjera) s jedne strane i tranzicijskih mogućnosti zemalja jugoistočne Europe s druge.

Na kraju se može zaključiti da se radi o izvrsnoj knjizi s nizom vrlo informativnih i poticajnih članaka te također s nekim *policy* preporukama za potencijalne čitaoce na pozicijama moći (ako takvih ima). Osim toga knjiga daje vrijedan uvid u to kako japanska društvena znanost (ponajviše politologija) promatra regionalna zbivanja i, s obzirom da je tiskana na engleskom jeziku, može poslužiti strancima za upoznavanje i proučavanje procesa promjene na ovim prostorima. Treba se nadati da će ubuduće

ovakvih skupova biti i više te da će se i druge društvene discipline (ovdje je naglasak ipak ponajviše na japanskoj političkoj znanosti i na "domaćoj" ekonomskoj znanosti) moći predstaviti u što boljem svijetlu. Kao manu treba istaknuti bezobrazno visoku cijenu ove knjige (čak i za inače skupa izdanja Mamedije) od 385 kuna koja predstavlja svojevrsni neslavni rekord. To se može tek djelomice opravdati troškovima potencijalnog plasiranja ove knjige u inozemstvo.

Mirko Marković

### **STOČARSKA KRETANJA NA DINARSKIM PLANINAMA**

Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., 202 str.

Sana Perić

⇒ Mirko Marković, povjesničar, geograf i kartograf zacijelo je jedan od najkompetentnijih ljudi za pisanje o stočarstvu na Dinarskim planinama, kako zbog brojnih ekskurzija koje je na tom području izvršio još kao student arhitekture te kasnije, studirajući geografiju koju je i doktorirao, tako i zbog njegovog prilično opsežnog znanstvenog opusa kojeg u velikoj mjeri čine publikacije koje se dotiču hrvatske povijesne i kulturne geografije. Ovaj svoj rad Marković je zasnovao dijelom na radovima prethodnika koji obrađuju istu problematiku, no u prvom redu na brojnim terenskim istraživanjima koje je sam ili s akademikom Brankom Gušićem poduzimao od pedesetih do devedesetih godina prošloga stoljeća, a u knjigu su uključene i dosadašnje Markovićeve stručne i znanstvene rasprave koje se dotiču istog područja. Sve to ovu knjigu čini osobitim dokumentom stočarske realnosti dinarskog kulturnog areala tog vremena. Valja naglasiti i jedinstvenost i dragocjenost (ove) knjige koje proizlaze iz činjenice neponovljivosti istraživanja uzrokovane progresivnim nestajanjem stočarstva, kakvo je ovdje opisano, s dinarskih planina od Domovinskog rata naovamo. Autor se u svom radu ne da ograničiti političkim/državnim granicama već

slijedi logiku terena koja ga vodi unutar (granica) Bosne i Hercegovine (terenska istraživanja proveo je na Velebitu, Dinari, Biokovu, Šatoru, Klekovači, Vitorogu, Cincaru, Vranici, Raduši, Bjelašnici, Prenju, Čvrtnici, Treskavici, Bioču, Magliču, Durmitoru, Sinjajevini, Komovima i Prokletijama). Osim što je to, s obzirom da se radi o jedinstvenom prirodno-geografskom prostoru, najlogičnije rješenje, romantičarski bih dodala kako se, kad se radi o težaku i njegovom za mnoge od nas "civiliziranih", primitivnom načinu života, možda i gubi na životnom standardu (u svakom njegovom smislu), ali se dobija na toplini.

Pišući o kretanjima stoke autoru nije bila jedina namjera upoznati nas kuda su išle najčešće rute kojima su pastiri ovisno o godišnjem dobu, a time i o dostupnosti paše, tjerali svoju stoku - to samo po sebi ne bi imalo svrhe veće od pukog priručnika današnjim prežicima stočara u tim krajevima. Umjesto toga on vješto, rekla bih gotovo književnim postupkom, idući putovima stoke (raz)otkriva danas već izumrle načine života ljudi na tim područjima. Na početku knjige autor se osvrće na dotadašnja istraživanja njegovog predmeta. Radi to dajući dijakronijski pregled djela odnosno dokumenata u kojima se spominje stočarstvo na dinarskim planinama. Pritom uglavnom ostaje pri iznošenju podataka o dotičnom djelu na koje daje svoj kratki osvrt - no to je za monografiju ovakve vrste dostatno. Djela koja potječu iz razdoblja prije kraja 19.st. isključivo su pisana od strane stranih geografa i pustolova i bila su senzacionalističkog karaktera, jer takve je tražila zapadnoevropska recepcija. Početkom 20.st. na planine se penju stručnjaci etnolozi i geografi koji daju objektivnije znanstvene prikaze (ovdje Marković ističe da su nekima od njih primarni ciljevi bili politički, a tek onda znanstveni). Dalje stočna kretanja opisuje po geografskim zonama, dok je zasebna poglavlja poklonio osvrtu na ulogu bosanskih Vlaha u održavanju istih te na sezonska stočarska naselja u navedenom području. Na kraju knjige posebno opisuje stočarska kretanja oko Velebita i ona oko Dinare. Knjiga je opremljena sa tridesetak crno-bijelih fotografija, kao i s dvije karte koje

je nacrtao sam autor i koje ilustriraju i nadopunjuju tekst tamo gdje autor navodi rute stočarskih kretanja. Marković nam otkriva razloge upravo takvim stočarskim kretanjima kakvima ih nalazi na dotičnom području. Ona su uvjetovana ponajprije prirodnim i društvenim osobinama toga kraja (položaj Dinarskih planina na razmeđu Sredozemlja i kontinentalne Europe), potom proizvodno-privrednim odnosima u prošlosti (kada je takvo stočarstvo bilo ekonomičan oblik planinskog privređivanja). Autor iz toga zaključuje da stočarska kretanja na planinskim terenima Dinarida nisu narodni običaj ili tradicija, već odraz nužde koja je tjerala ovdašnje stočare da iskoriste raspoložive mogućnosti u prehranjivanju blaga te dalje mudro nastavlja da je njegovo odumiranje "dokaz velike društvene prekretnice doba u kojem živimo" (str.28).

Čitajući ovu knjigu čitatelj će osim glavnih stočarskih ruta po Dinarskim planinama, godišnjeg ciklusa kretanja po njima, opisa stočarskih nastambi, odjeće, prehrane, igara, običaja, vjerovanja, udruživanja te upoznavanja s osnovnom terminologijom transhumantnog stočarstva, naučiti nešto i o narodno pravnoj organizaciji stočarske privrede na Velebitu te o ustanovama stočarskih udruživanja. Stoga ova knjiga nije zanimljiva samo etnologu kao dobar prikaz transhumantnog dinarskog stočarstva kroz sve njegove sastavnice, već i pravniku, sociologu, ekonomistu, povjesničaru, pa čak i geografu - jer autor smještajući pojavu u kulturno-povijesno-geografski kontekst pokazuje utjecaj raznih faktora na jedan gospodarski fenomen rasvjetljujući time kako i njega, tako i primjerice pravne ili ekonomske odnose među dinarskim stočarima do kraja prošloga stoljeća. Iz Markovićeva se diskursa da iščitati njegova nostalgičnost spram starih stočarskih vremena, kao i tuga zbog odumiranja te vrste gospodarstva na Dinarskim planinama.